

ریشه اعتراضات در جنوب عراق چیست؟

خالد صالح

داستان مردمی که تابستان‌ها به‌ستوه می‌آیند و دولتی گرفتار در گرداب تنش‌های منطقه‌ای که از انجام هر اقدام موثری جز خشونت ناتوان است.

از سه‌شنبه نهم مهر (اول اکتبر) خیابان‌های بصره و بغداد و چند شهر دیگر عراق صحنه اعتراضات شهروندان این کشور بوده است؛ اعتراضاتی خودانگیخته که با فراخوان‌هایی در شبکه‌های اجتماعی کلید خورده و گروه‌ها و سازمان‌های سیاسی ظاهراً نقشی در سازماندهی آن نداشته‌اند.

مقررات منع رفت‌وآمد، قطع اینترنت، گاز اشک‌آور، ماشین آب‌پاش و گلوله... واکنش دولت به اعتراضات قاطع، سخت و خشن بوده است و تاکنون نزدیک به ۴۰ نفر در جریان اعتراضات کشته شده‌اند.

از سوم اکتبر سال گذشته که عادل عبدالمهدی به عنوان نخست‌وزیر عراق برگزیده شد تا امروز این مهترین چالش پیش‌روی دولت اوست. نخست‌وزیر عراق اقدامات و برخورد خشونت‌آمیز دولتش را «داروی تلخ» ناگزیر برای جلوگیری از «ویرانی دولت» دانسته و در عین حال تصدیق کرده که هیچ «راهمحل جادویی» برای مشکلات و مطالبات مردم جنوب عراق وجود ندارد.

آتش‌فشان تابستانی در پاییز

این اولین بار نیست که شهروندان ناراضی جنوب عمدتاً شیعه‌نشین عراق به خیابان آمده‌اند. بیکاری، مسائل معیشتی، نابسامانی در ارائه خدمات عمومی، مشکلات مربوط به آب و برق و فساد مدتهاست که ساکنان این منطقه نفت‌خیز و ثروتمند عراق را آزار می‌دهد. و البته روند تغییرات اقلیمی باعث وخامت بیشتر اوضاع و تشدید مشکلات شده است؛ مشکلاتی که به‌ویژه در تابستان نمود و ظهور ملموس‌تری دارند.

از تابستان ۲۰۱۵ تاکنون، عراق هر سال شاهد اعتراضات فصلی در شهرهای جنوبی‌اش بوده است. امسال نیز در تیرماه ساکنان بصره در اعتراض به اوضاع نابه‌سامان توزیع برق و آب شیرین، بیکاری و رکود اقتصادی و نارسایی در ارائه خدمات عمومی به خیابان‌ها آمدند.

در تابستان سال گذشته، فارغ از قطعی مداوم برق، آب آلوده باعث بستری شدن دست‌کم صد هزار نفر در جنوب عراق شد. سدهای بالادستی در ترکیه، سوریه و ایران، کاهش میزان بارندگی فصلی و فرسودگی زیرساخت‌ها جنوب عراق را امروز به سرزمینی خشک بدل کرده است. خشکسالی، شوری بی‌سابقه آب و نزدیکی منابع آبی به میدان‌های نفتی، باعث نابودی ۸۷ درصد از بیست هزار متر مربع زمین زراعی این منطقه شده است. و مهاجرت کشاورزان به شهرها بر بازار کار در این مناطق اثر گذاشته است.

انقلاب گرسنگان، در غیاب مقتدی صدر

انفجار تابستانی در سطح ملی امسال اما در پاییز رخ داده است. شاید علت این تأخیر را بتوان در تحولات سیاسی یک سال گذشته عراق جستجو کرد؛ به طور مشخص تغییر جایگاه مقتدی صدر در نظام قدرت در سطح ملی، و چرخش اخیر به سمت ایران می‌تواند دلیل این تأخیر باشد.

برخلاف سالهای گذشته، مقتدی صدر این بار دیگر پیشتاز و سازمان‌دهنده اعتراضات مردم جنوب عراق نیست، بلکه صرفاً در پس اعتراضات در موضعی دوپهلوی و با لحنی نه چندان شورانگیز از آن حمایت کرده است. این در حالی است که تابستان سال گذشته، این روحانی عراقی شیعه، اعتراضات جنوب عراق را «انقلاب گرسنگان» خوانده بود و پس از دیدار غیرمنتظره با محمد بن سلمان، ولیعهد و وزیر دفاع عربستان، دست به سازماندهی گسترده هوادارانش برای اعتراض زده و در جمع تظاهرات‌کنندگان و هوادارانش در میدان التحریر بغداد خواستار انحلال حشد شعبی (شبه‌نظامیان شیعه تحت قیمومیت ایران) شده بود. امسال اما پس از پیروزی در انتخابات و دیدار با علی خامنه‌ای و قاسم سلیمانی در تهران، جای او آشکارا خالی است. در غیاب یک نیروی متشکل سیاسی سازمانده، بروز خودانگیخته خشم اکنون در پایان موج گرما رخ داده است.

دولتی ناکارآمد، گرفتار معادله تنش و توازن

همچون تابستان گذشته، بیکاری و رکود اقتصادی از مهم‌ترین محورهای اعتراضات عراق است. در واقع، نطفه دور اخیر اعتراضات با فراخوان جوانان فارغ‌التحصیل بیکار شکل گرفت.

بنا به آمارهای بانک جهانی، نرخ بیکاری جوانان در عراق ۲۵ درصد است و این در حالی است که جوانان زیر سال ۳۰ بخش عمده‌ای از جمعیت عراق را تشکیل می‌دهند.

در یک سال گذشته دولت عبدالمهدی نتوانسته اقدام موثری در خصوص اشتغال‌زایی انجام دهد. علی‌رغم افزایش درآمدهای نفتی، هنوز پیامدهای اقتصادی جنگ پرهزینه با داعش، بر دوش دولت سنگین می‌کند. و البته باید اضافه کرد دولت نه مایل و نه قادر به انجام اقدامات و اصلاحات رادیکال اجتماعی است. این تا حدی به شخصیت سیاسی عادل عبدالمهدی و تا اندازه‌ای به گرداب سیاسی‌ای برمی‌گردد که عراق در آن گرفتار شده است.

وقتی سال گذشته عبدالمهدی به نخست‌وزیری عراق برگزیده شده، حیدر حسن کاظم، فوتبالیست معروف عراقی، در تویترش نوشت: «مگر او هرگز در گذشته دستاورد موفقی داشته که امروز با دادن منصب نخست‌وزیری به او پاداش بدهیم؟»

اگر کارنامه سیاسی نخست‌وزیر عبدالمهدی را مرور کنیم، درمی‌یابیم که او مرد اقدامات رادیکال نیست. تنها چیزی که در پیشینه سیاسی او جلب توجه می‌کند، «انعطاف‌پذیری» اوست: او یک بعثی بود که بعد کمونیست شد، سپس اسلام‌گرای انقلابی و در ادامه اسلام‌گرای میانه‌رو و در نهایت میانجی و رابط تهران و واشنگتن. و حالا قصد میانجی‌گری میان ایران و عربستان را دارد.

در واقع همین انعطاف‌پذیری و ضرورت حفظ تعادل و توازن میان بلوک‌های قدرت متضاد بود که باعث شد شخصیتی همچون او که بیرون از تمام بلوک‌های قدرت بود به نخست‌وزیری برسد. همان ضرورتی که او را به

نخست وزیر رساند، در عین حال دست او را برای انجام اقدامات اساسی و اصلاحات موثر بسته است. هر حرکت تندی و ابتکار قاطع و ویژه‌ای از جانب او ممکن است تعادل شکننده میان گروه‌های داخلی و قدرت‌های خارجی را برهم بزند. ضرورت حفظ موازنه میان ایران و عربستان و کشورهای غربی از یک سو دیگر، و حفظ تعادل میان سنی‌ها، و شیعیان و کردها از سوی دیگر باعث شده عملاً دولت به نهادی ناکارآمد بدل شود که مهمترین و شاید تنها مأموریتش حفظ، تداوم و بازتولید خویش باشد.

امروز کوچکترین حرکتی در عراق، زیر سایه سنگین تنش‌های ژئوپلیتیکی در منطقه می‌تواند دلالت‌های مضاعف پیدا کند و بعضاً پیامدهای خونباری داشته باشد. این سایه سنگین را در مورد خود اعتراضات اخیر به‌وضوح می‌توان مشاهده کرد: گروه‌های نزدیک به ایران، در پس ناآرامی‌ها دست فتنه‌گر عربستان و آمریکا را در کار می‌بینند، و طرف رقیب، بر حضور نیروهای ایرانی در میان نیروهای امنیتی سرکوبگر تأکید می‌کنند. تحت فشار نیروهای منخاصم در منطقه، دولت عملاً فلج شده است. و البته همین فضای تنش‌آلود موجب شده دولت در واکنش به اعتراضات قاطع عمل کند. از یاد نباید برد دولتی دست به خشونت می‌زند که ناتوان است.

ناتوانی و ناکارآمدی دولت عبدالمهدی را به ویژه در موضوع مبارزه با فساد می‌توان دید که از مطالبات اصلی معترضان در عراق است.

بنابه آمارهای رسمی، از سال ۲۰۰۴ تقریباً ۴۵۰ میلیارد دلار از بودجه عمومی در جیب سیاستمداران و تجار صاحب نفوذ ناپدید شده است. بر اساس شاخص ادراک فساد سازمان شفافیت بین‌المللی، عراق در حال حاضر دوازدهمین کشور فاسد جهان است.

ماه‌گذشته، شبکه شبکه «الحره» مستندی تحت عنوان «شمایل فساد مقدس در عراق» پخش کرد که به موضوع فساد در شماری از موقوفات تحت اختیار نهادهای دینی از جمله برخی موقوفات مرتبط با آیت‌الله علی سیستانی می‌پرداخت. این مستند بازتاب گسترده‌ای در عراق داشت و البته خشم مقامات دولتی و دینی کشور را برانگیخت، به‌گونه‌ای که سازمان رسانه و ارتباطات عراق همه دفاتر این شبکه را در عراق به مدت سه ماه و نیم تعلیق کرد.

سفره فساد آن قدر در عراق گسترده و فراگیر است که هیچ دولتی در عراق تا اطلاع ثانوی قادر به برچیدن آن نیست. این مأموریت حتی از بازسازی زیرساخت‌های فرسوده آب و برق هم دشوارتر است